

1 Sammanfattning

I denna rapport riktas fokus mot de elever som på olika sätt inte klarar skolan. Det handlar om de elever som går ut grundskolan med ofullständiga eller alltför låga betyg och de som hoppar av gymnasieskolan. Kunskaperna om hur det går för dessa ungdomar är bristfällig, och rapporten skall därför ses som ett första steg på vägen för att öka denna kunskap.

Syftet med rapporten är att belysa hur det går för dessa ungdomar, och att utifrån dessa nya fakta kunna initiera en diskussion om konsekvenserna av problemen inom skolan. Att många inte klarar skolan är ett problem för både samhället och individen, men kunskapen om vidden av skolproblemen är otillräcklig. Här ges långtifrån alla svar, men en första överblick av konsekvenserna av problemen inom skolan.

Klyftan mellan ambition och resultat är stor i skolan i dag. Mer än en fjärdedel som går ut grundskolan har inte de kunskaper med sig ut i livet som anses vara minimum för att fungera i samhället. Dessutom saknar knappt en fjärdedel av gymnasie-eleverna slutbetyg efter fyra år. Mer kunskap om vad dåliga skol-resultat ger för konsekvenser är därför nödvändig.

För att kunna genomföra denna studie har på SCB särskilt tagit fram nya data om de som gått ut grundskolan med ofullständiga eller låga betyg och de som hoppat av gymnasiet. Ungdomarna följs upp under 1990-talet både ifråga om sysselsättning och studier.

I rapporten ges en kort genomgång av litteraturen om vad som påverkar skolresultaten (kap. 3). Några exempel hur dessa problem kan tacklas i Storbritannien och Nederländerna ges också (kap. 7). Tyngdpunkten i redovisningen ligger dock på redovisningen av det nya empiriska materialet (kap. 5 och 6).

Vi studerar två olika huvudgrupper av elever som lämnat grundskolan och två grupper av dem som lämnat gymnasie-skolan. De som gick ut grundskolan 1989/90 respektive 1995/96 och de som antogs till gymnasieskolan 1989/90 respektive 1992/93. Samtliga grupper studeras fram till och med år 2000.

De som har haft skolproblem i grundskolan och de som hoppat av gymnasiet jämförs med hur det går för hela årskullen som lämnat grundskolan respektive de som lämnat gymnasieskolan med slutbetyg. Vår definition på en elev med skolproblem i grundskolan är i denna rapport att man har ofullständigt betyg eller betyget 1, enligt det tidigare betygssystemet, i två av kärnämnen, dvs. engelska, matematik och svenska eller svenska 2 (dvs. svenska som andra språk). Som avhoppare från gymnasieskolan definieras de som inte erhållit något slutbetyg inom fyra år efter det att de började gymnasiestudierna.

De grupper av elever som analyseras varierar kraftigt både i storlek och i förhållande till totalpopulationen. De med problem i grundskolan är relativt små grupper, cirka 5 procent av årskullen, medan gymnasieavhopparna utgör 24 respektive 38 procent av de antagna åren 1989 respektive 1992. Till avhopparna räknas även de som gått de korta kurserna gymnasieskolan och därmed inte fått slutbetyg.

1.1 Skolproblem i grundskolan

Färre förvärvsarbetar, färre studerar

De som haft skolproblem i grundskolan förvärvsarbetade i mindre utsträckning än för hela årskullen. Bland dem med skolproblem som gick ut i början av 1990-talet förvärvsarbetade år 1996 endast 33 procent mot 53 procent för samtliga i årskullen. Särskilt under de första åren studerade också betydligt färre – endast drygt hälften (54 procent) jämfört med närmare 90 procent av samtliga år 1991.

Fler varken arbetar eller studerar

Det var många som varken förvärvsarbetade eller studerade bland dem med skolproblem jämfört med hela årskullen – 48 procent mot 22 procent år 1996.

Lågkonjunkturen under 1990-talets början drabbade dessa ungdomar hårt, och under flera år var det mer än hälften som varken studerade eller arbetade. Fortfarande efter tio år var det en av tre som varken arbetade eller studerade.

Resultaten visar att många av dem som förvärvsarbetar går in och ut på arbetsmarknaden. Endast 8 procent arbetade tre år i rad mellan 1992 och 1994, och även i slutet av decenniet var det endast en tredjedel som arbetade tre år i rad. I mitten av 1990-talet var det över 35 procent som fått arbetslöshetsunderstöd nå-gon gång under året och år 2000 var det fortfarande så många som 25 procent.

Svårigheter även i högkonjunktur

Även bland dem som gick ut i mitten på 1990-talet i ett mer gynnsamt konjunkturläge, hade gruppen med skolproblem svårare att etablera sig på arbetsmarknaden. Endast 28 procent förvärvsarbetade år 1999 jämfört med 47 procent av hela årskullen. Relativt sett var det fler som varken förvärvsarbetade eller studerade i gruppen med skolproblem, jämfört med samtliga i årskullen. Det bör dock noteras att denna grupp endast kan följas upp under relativt få år.

Högkonjunkturen tycks snarare förstärka nackdelarna på arbetsmarknaden för dem som haft skolproblem i grundskolan. Skillnaderna mellan grupperna är större under högkonjunkturåren än under lågkonjunkturåren i fråga om andelen som arbetade. Denna skillnad uppgick till drygt 19 procentenheter under högkonjunkturen och 11 procentenheter under lågkonjunkturen, sett tre år efter det att man lämnat grundskolan.

I vilken mån det är skolbetygen i sig som spelar roll för hur det går eller om skolresultaten hänger ihop med andra faktorer, t.ex. att de kan ge en negativ signal till potentiella arbetsgivare, går inte att utläsa av vår studie. Men de som inte klarar grundskolan är en grupp som hamnar i riskzonen oavsett orsaken.

Resultaten ger upphov till flera frågor som behöver belysas närmare, t.ex. vilken den samhällsekonomiska effektiviteten är av förebyggande åtgärder.

1.2 Avhopparna från gymnasieskolan

Det går sämre för avhopparna

De som hoppat av gymnasieskolan är jämförelsevis många. För dessa går det bättre än för dem som med vår definition av skol-problem lämnat grundskolan med mycket låga eller ofullständiga betyg. Däremot går det sämre för avhopparna jämfört med dem som har slutbetyg från gymnasieskolan. Fler av avhopparna förvärvsarbetar till att börja med jämfört med dem som gått ut med slutbetyg, men förklaringen är att de senare studerar. Det är framför allt fler av avhopparna som varken studerar eller förvärvsarbetar, detta även efter många år och trots samhällets möjligheter till kompletterande utbildningar.

Fler arbetar och färre studerar

De som slutfört gymnasiestudierna läsåret 1992/93 hade under många år en lägre andel förvärvsarbetande än avhopparna. Först år 1998 var deras andel högre än avhopparnas, och år 1999 arbetade 71 procent av dem som slutfört gymnasiet jämfört med 68 procent av avhopparna. Detta beror till stor del på att få av dem som gått ut studieförberedande program arbetade åren efter gymnasieskolan, i stället är det många bland dem som studerar.

Även bland dem som gick ut gymnasieskolan i mitten på 1990-talet förvärvsarbetade färre initialt bland dem med slutbetyg än bland avhopparna. Bland de senare förvärvsarbetade drygt 62 procent år 1999, och bland dem som gick ut med slutbetyg förvärvsarbetade 56 procent samma år. Undersökningsperioden är för kort för att se hur detta förhållande utvecklar sig.

Bland dem som gick ut gymnasieskolan läsåret 1992/93 med slutbetyg studerade drygt 35 procent år 1996, jämfört med cirka 22 procent bland avhopparna. Bland dem som gick ut med slut-betyg 1995/96 studerade närmare 40 procent år 1998 jämfört med 23 procent av avhopparna. Ungefär hälften av avhopparna studerar inom komvux och hälften inom högskolan. En relativt stor grupp studerar dock inte alls: 58 procent av dem som hoppade av gymnasiet i mitten på 1990-talet (de som antogs läsåret 1992/93 men inte tagit ut slutbetyg fram till 1997) studerade inte alls under åren 1998–2000.

Många är beroende av arbetslöshetsunderstöd....

Många av avhopparna erhöll arbetslöshetsersättning. Bland dem som hoppade av i början på 1990-talet hade 35 procent fått arbetslöshetsersättning under året i mitten på decenniet. År 2000 utgjorde dessa 22 procent.

....och fler varken arbetar eller studerar

Bland gymnasieavhopparna är det en större grupp som varken studerar eller arbetar, jämfört med dem som avgått med slutbetyg. År 1999 var det 13 procent av dem som lämnat skolan med slutbetyg läsåret 1992/93 respektive 15 procent läsåret 1995/96 som varken arbetade eller studerade. För avhopparna i dessa års-kullar var det 20 respektive 22 procent som varken arbetade eller studerade.

Generellt sett dröjer det länge innan de innan ungdomarna etablerar sig i arbetslivet och när de tar för samhället – men ock-så för den enskilde – dyrbara omvägar genom utbildningssystemen bekräftas av rapportens statistiska data. Stora grupper varken studerar eller arbetar, även bland dem med slutbetyg från gymnasieskolan. Men över tiden minskar

antalet som varken ar-betar eller studerar relativt sett bland dem som har slutbetyg från gymnasiet. Däremot förblir den gruppen stor bland avhopparna under den studerade perioden.

1.3 Dåliga skolresultat och den sociala bakgrunden

Ungdomarnas vägar genom utbildningssystemet förklaras teoretiskt såväl utifrån individernas preferenser som genom skolans sorterande roll. Ekonomisk teori betonar utbildningen som investering i humankapital, men utbildning kan även analyseras som en sorterande process. Litteraturen som studerar skolresultat utgår ofta från psykologiska eller sociala förklaringsfaktorer.

Hur den sociala bakgrunden påverkas av individernas person-liga egenskaper och frågan om arvets respektive miljöns inverkan är ett klassiskt problem. Empiriskt samvarierar elevernas skol-prestationer med föräldrarnas utbildningsnivå respektive sociala tillhörighet. Den sociala bakgrunden påverkar skolresultat ge-nom ambitioner, studiebegåvning och förmåga att anpassa sig till skolmiljön. Stöd, råd och krav från föräldrarna bidrar till att stimulera den intellektuella förmågan, ge utbildningsambitioner och förmedla de sociala koder som är viktiga för att anpassa sig till skolans krav och sociala miljö.

Utbildningspolitik har under många år setts som ett av de viktigaste medlen för att skapa ökad jämlikhet i samhället. Trots detta har den sociala rörligheten varit relativt låg. Barn från högre socioekonomiska grupper har enligt många studier haft bättre studieresultat, skillnader som kunnat identifieras redan tidigt under skolorn.

Skolans sorterande funktion är en process under skoltiden. Flera studier som refereras i denna rapport argumenterar för att ursprungliga skillnader förstärks successivt och på högstadiet finns en klar bild av om framtidsmöjligheterna.

1.4 Forskningen om framgångsrika skolor

Även om social bakgrund är viktig, visar forskning att situationen inte är deterministisk beträffande elevernas sociala bakgrund och deras skolresultat. Skolans verksamhet kan spela en avgörande roll för elevernas prestationer, oavsett social bakgrund.

Om man enbart ser till de genomsnittliga värdena för skolresultaten döljs det faktum att skillnaderna mellan olika skolor är mycket stora. Vissa skolor är mer framgångsrika än andra, när det gäller elevernas studieresultat och framtida utbildningsval, även om de har motsvarande sociala upptagningsområde. Skolan kan ha stor betydelse för hur eleverna utvecklas. Den sociala bakgrunden uttryckt i socioekonomiska termer räcker inte till för att förstå varför elevresultaten varierar mellan skolorna.

Forskningen om ”effektiva skolor” utgår från de skolor som lyckas bättre än genomsnittet av skolor med samma socioekonomiska elevunderlag. Forskningen är inriktad på skolornas pedagogiska och sociala klimat och dess betydelse för elevernas utveckling. Det pedagogiska och sociala klimatet definieras som skolledningens och lärarnas förväntningar på eleverna, handlingsmönster gentemot kollegor, elever och föräldrar, samt nor-mer och värderingar om skolans syfte, möjligheter och be-gränsningar.

Internationell forskning visar att skolor som uppnår goda resultat tenderar att prioritera kunskapsmålen, ha ett starkt ledarskap, tydliga mål, bredd och flexibilitet i undervisningsmetoder, regelbunden utvärdering, samarbete mellan lärare och ordnade miljöer. Dessa resultat överensstämmer med vad svenska forskare som studerat framgångsrika skolor har funnit.

1.5 Åtgärder för att förbättra skolresultaten

Erfarenheter från andra länder visar att det är möjligt att intervensera för att förbättra skolresultaten. I Storbritannien har social integration prioriterats politiskt sedan slutet av 1990-talet, och bland satsningarna förekommer många åtgärder inom skola och utbildning. Arbetet organiseras inom en nyinrättad enhet Social Exclusion Unit inom Cabinet Office, där politiken för att förebygga segregation samordnas.

Inom skolan har åtgärder genomförts för att höja kunskapsnivåerna samt minska skolket, avhoppet och de i Storbritannien vanliga avstängningarna. Många nationella program har initierats bland andra Excellence in Cities, Education Action Zones, Learning Support Units och Connexions Service. Ambitionerna är höga när det gäller resultatredovisning med betoning på kvantitativa indikatorer på olika organisatoriska nivåer. De resultat som har uppnåtts förefaller generellt sett ha varit tillfredsställande, även om undantag finns för vissa program och resultaten kan variera lokalt.

Även i Nederländerna satsar man för att nå de mål som fastställt för skolan. Särskilda handlingsplaner ställs upp för att åtgärda problem med avhopp, och skolor som har problem erbjuds program med åtgärds paket. Ett initiativ som införts på vissa håll i problematiska områden är s.k. breda skolor där tjänster inom socialpolitiken samordnas på skolorna. Även ungdomspolitikerna är på det lokala planet tvärlinje och inriktad på förebyggande åtgärder.

1.6 Slutsatser

Denna rapport utgör endast ett första steg på vägen mot att öka kunskaperna om vad skolproblem leder till. Många frågor är obesvarade och behöver belysas vidare. Några viktiga slutsatser kan dock dras redan nu.

De resultat vi kan se tyder på att de ungdomar som haft skolproblem i grundskolan och som hoppat av gymnasieskolan riskerar med stor sannolikhet att även fortsättningsvis få svårigheter när det gäller arbete och utbildning, åtminstone under den tidsperiod som har studerats. För dem som haft problem redan i grundskolan går det sämre, både i fråga om studier och om framtida sysselsättning, jämfört med genomsnittseleven. Även bland dem som hoppat av gymnasieskolan finns många som det går sämre för i framtiden, såväl i studierna som på arbetsmarknaden. Den senare gruppen är större än den från grundskolan och i absoluta tal är det relativt stor grupp som det inte går bra för.

Under den tidsperiod som vi har studerat är det betydligt färre som arbetar, oavsett konjunkturläge, bland dem som gått ut grundskolan med ofullständiga eller låga betyg och

färre som studerar jämfört med årskullen som helhet. Framför allt är det många, även efter många år, som varken studerar eller arbetar och beroendet av arbetslöshetsunderstöd är högt.

Bland avhopparna från gymnasieskolan är det initialt fler som arbetar om man jämför med dem som fullföljer, eftersom många av de sistnämnda studerar, men den grupp som gått ut i början på 1990-talet visar att i slutet av undersökningsperioden har de som gått ut med slutbetyg "kommit i kapp" och det är då fler av dem med slutbetyg som arbetar.

Det är betydligt färre som studerar vidare bland dem som har hoppat av gymnasieskolan. De som hoppat av är också i hög grad beroende av arbetslöshetsunderstöd.

Det går inte att utläsa från vårt datamaterial vad de ungdomar gör som varken förvärvsarbetar eller studerar. Men konsekvenserna av att inte gå ut skolan med tillfredställande grundkunskaper och att "tappa sugen" under gymnasietiden eller inte klarar kunskapskraven, blir kostsamma för både individen och samhället, vilket bör mana till eftertanke och åtgärder som utbud och efterfrågan på arbetskompetens.

Dessa resultat inom ett relativt outforskat område, tyder på att det inte enbart räcker med att öka tillträdet till utbildning, utan att man också måste öka förutsättningarna att klara av den. System som erbjuder en "andra chans" kan vara viktiga för vissa grupper, men når inte alla och en fråga är om de når dem som behöver det allra mest. Kanske är det alltför jobbigt att i efter-hand ta itu med att komma igen, kanske har självbilden av att inte klara av skolan etsat sig fast.

Våra resultat visar vidare på att skolmisslyckande och avhopp är en indikator på hög risk för att dessa grupper i framtiden får större problem, bl.a. på arbetsmarknaden och därmed också på höga kostnader för samhället – och för individen. Vi visar också att den som sorteras ut så tidigt som i grundskolan har betydligt sämre förutsättningar än övriga, trots många tillgängliga år och system för att "komma igen". Skolan har också en kunskaps-uppbyggande roll och den som har skolproblem tidigt riskerar också reella problem på arbetsmarknaden till följd av brist på kunskaper. Detta visar att problemen med att inte lyckas i skolan måste tas på allvar, studeras och åtgärdas i tid. Forskningen om framgångsrika skolor visar att det som görs i skolan och klassrummet spelar roll.

Detta talar för att det kan vara av värde att vidare studera möjligheten om en politik som i högre grad än i dag är förebyggande och intervenerar på ett tidigt stadium skulle kunna vara samhällsekonomiskt effektiv. Exempel finns från erfarenheterna av satsningar i andra länder av olika slag av målinriktade insatser som kan ge värdefulla lärdomar kanske även för svenska förhållanden.

Rapporten ställer också nya frågor som andra får gå vidare med att försöka besvara. Här har vi granskat vad som händer med en liten grupp elever med skolproblem i grundskolan och en stor grupp med gymnasieavhoppare. En fråga att besvara är hur det går om vi ändras vår definition på "skolproblem" och grundskolegruppen utökas till att omfatta t.ex. 25 procent av dem som går ut grundskolan. Den relativt stora gruppen gymnasieavhoppare (24 respektive 38 procent av samtliga antagna) går det dock också sämre för. Dessutom är avhopparna från det

individuella programmet överrepresenterade bland dem som varken arbetar eller studerar. Detta talar för att skolproblem på grundskolan är en indikator på en dålig prognos såväl i fråga om sysselsättning som studier även efter flera år till arbetsmarknadens förfogande och med ett antal extrachanser inom utbildningssystemen.

Exempel på andra frågor att studera vidare är hur stora de samhällsekonomiska kostnaderna är av "skolmisslyckande" på olika nivåer, i relation till de insatser som skulle krävas för att undvika dem och vilka goda exempel som finns att ta del av inom detta område. Det vore också av värde att öka förståelsen för vad som ligger bakom att en del av dem, åtminstone enligt statistiken, klarar sig trots avhopp eller dåliga betyg.